

Axırdan sonra başlayan Kamal Abdulla

Yaxud sonu olmayan başlanğıcın izində

Elçin Cəfərov
Könül Əliyeva-Cəfərova
E-mail: alizade86@mail.ru

Kamal Abdulla

Kamal Abdulla yaradıcılığının çoxşaxəli xarakteri "tədqiqat obyektimizi" bir jurnal məqaləsi çərçivəsində araşdırmağa imkan vermir. O səbəbdən, yaradıcılığının əsasən bir (şəxsən bizdən və peşəmizdən ötrü ən vacib) aspektinin üzərində dayanmağı la-

zım bilirik: KAMAL ABDULLA – DRAMATURQ.

Kamal Abdullanın dramaturgiyasının özəlliyi nədədir, əvvəl bir-bir sayaq, sonra açıqlayaq:

- intertekstuallıq;
- mərkəzdənqaçma;
- kanonik süjetlərin dekonstruksiyası;
- dramaturji dilə, pyesin dil-ifadə vasitələri sırasına postmodern nəsr və poeziya nümunələrinin daxil edilməsi;
- hadisəlikdən imtina;
- "dimaqsız sitatlar"ın işlədilməsi;
- simulyakor (gerçəklikdə orijinal olmayan surət) və s. və i.

Intertekstuallıq (mətnlər arasında dialoq) Kamal Abdullanın pyeslərini fərqləndirən cəhətlərin başlıcasıdır. Onun yaradıcılığı ilə tanış olarkən adama elə gəlir ki, yazıcının bütün əsərləri, romanları, hekayələri, hətta şeirləri də eyni bir əsərin müxtəlif parçalarıdır. Onun heç bir əsəri bitmir. Elə bil ki bütün yaradıcılığı "yarımçıq əlyazmalar" kimi bədii mədəniyyətimizin ayrı-ayrı rəflərinə səpələnib... Vaxt olur ki, Kamal Abdulla eyni mövzuya, problemə dəfələrlə qaydır – yaqın, onun nəticəsidir ki, yaradıcılığında bir adda iki və daha artıq bədii əsərə rast gəlmək olar ("Unutmağa kimsə yox" adında şeir və roman, "Kim dedi ki, Simurq quşu var imiş" adında pyes və şeir və s. və i.) – amma heç vaxt əsərini tamamlamır, qəti sonluq qoymur, klassik ədəbiyyat nümunələrindəki kimi, əsərlərini quru qənaətlərlə möhürləmir. Hər şeyi oxucunun (tamaşaçının) öhdəsinə buraxır. Hərdən adama elə gəlir ki, Kamal Abdulla bütün əsərlərində elə bil ki qəsdən sonuncu misrəni, sətiri, cümləni yazmır. Və o yazmadığı cümlədə, sətirdə, misrada yazdıqlarından daha çox mətləbləri ötürür. Və axırdan sonra başlayır Kamal Abdulla... Lap hoqqularda olduğu kimi...

Mərkəzdənqaçma – əsas süjetlərin deyil, köməkçi süjetlərin üzərində dayanmaq da Kamal Abdullanın dramaturgiyasının fərqli cəhətlərindəndir. Kimin ağına gələrdi ki, o boyda "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının boyları, bu boyların hər birində o boyda qəhrəmanlar

dura-dura Kamal Abdulla kimə-kimə, Boğazca Fatmaya pyes həsr edə. Pyesin iştirakçıları siyahısında Dədə Qorqud, Qazan Xan, Burla Xatun, Beyrək, Aruz Qoca kimi qəhrəmanların olduğu nəzərə alınsa, yuxarıda söylədiyimiz fikrin mahiyyəti anlaşılır.

Kanonik süjetlərin dekonstruksiyasına gəldikdə isə, Kamal Abdulla bütün əsərlərində, xüsusən də pyeslərində kanonik süjetləri dekonstruksiya etməyə, dünya qədər qədim mövzulara tamamilə orijinal baxış bucağından yanaşmağa, qəhrəmanları, hadisələri fərqli aspektdən təqdim etməyə nail olur.

Dramaturji dilə, pyesin dil-ifadə vasitələri sırasına postmodern nəsr və poeziya nümunələrinin daxil edilməsi Kamal Abdullanın şəkəridir. Onun pyesləri, əslində, klassik dram nəzəriyyəsinin başlıca şərtləri və postullatları ilə ziddiyyət təşkil edir. Daha dəqiq desək, dramaturq öz pyeslərində obyektiv reallıq, kauzal konflikt, zaman-məkan vahdəti və dram nəzəriyyəsinin bu kimi anlayışlarını dağıdır və əvəzinə yeni bir model təqdim edir. Bu modeldə dünyanı xaos kimi qavrayan postmodern sənət düşüncəsinin bütün xüsusiyyətləri cəmlənib. Onun qələmindən çıxan "Bir, iki, bizimki", "Ruh", "Casus", "Kim dedi ki, Simurq quşu var imiş", "Beyrək", "Şah İsmayıl, yaxud hamı səni sevenlər burdadı..." kimi pyeslərdə, klassik dram nəzəriyyəsinin tələb etdiyi kimi, rəvan hadisələr xətti, kauzal konflikt və vahid xarakterlər yoxdur. Əksinə, Kamal Abdullanın pyeslərində ənənəvi dramaturji konflikt yerini məhz bu konfliktin və onun özlündə dayanan dəyərlər sisteminin dekonstruksiyasına verir. Onun qələmindən çıxan bütün pyeslərdə ironiya var: gerçəkliyə ironiya, incəsənətə ironiya, yıpranmış dəyərlərə ironiya, miflərə ironiya, nağıllara ironiya... hətta özünə ironiya...

Kamal Abdulla dramaturgiyasında səhnəni təsvir etməkdən çox, hadisənin fəlsəfi-emosional tonallığının təyininə xidmət edən, klassik səhnə sənətinin kanonlarını sındıran qeyri-adi müəllif remarkaları böyük rol oynayır. Onun pyeslərində bəzən hər hansı həyat hadisəsi deyil, personajların bu hadisəyə refleksiyası və ümumiyyətlə, həyata münasibəti öz əksini tapır. Personajlar özlərini yalnız hadisələr axınında, əməllərdə deyil, həmçinin söz oyunlarında – acı (bəzən hətta şit) zarafatlar, parafrazlar, eksentrik danışıq tərzində realizə edirlər.

Müəllif tərəfindən pyeslər üçün seçilmiş qeyri-adi, bəzən də paradoksal adlar və janr təyini (təsəvvür oyunu, xəyali oyun, duyumlar dramı) da müxtəlif mədəniyyət faktları ilə assosiasiya olunur və dramaturqun dünyagörüşünü, sənət təfəkkürünü eyhamlaşdırır. K.Abdulla yaradıcılığında janra münasibət birmənalı deyil. Onun bəzi əsərləri klassik janr təyinlərinə uyğun gəlsə də, dramaturqun yaradıcılığının janr palitrasına nəzər saldıqda onun daha çox kommunikativ janr konsepsiyasına uyğun gəldiyini görürük. "Bu kontekstdə janrlar kommunikativ tələbatların formasından asılı dinamik və tezdəyişən kimi çıxış edirlər" (1, səh. 811). K.Abdulla janrı "kommunikativ pattern" (bax: T.Erikson, 7) kimi görür, janr qarışıqlığından çəkinmir.

Simulyakor (gerçəklikdə orijinal olmayan surət) fəlsəfəsinin

izlərinə Kamal Abdulla dramaturgiyasında rast gəlmək qeyri-adi hadisə sayılmaz. Kamal Abdullanın pyeslərində hadisələr irreal zamanda, idillik məkanda cərəyan edir. Hətta konkret zaman-məkan göstərisə belə, həmənca anlayırsan ki, bu bir oyundur, gerçəklikdə nə o məkan var, nə o zaman. Heç dramaturqun xəyalında da belə bir məkan yoxdur. Onun pyesləri şərtləri əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş oyuna bənzəyir. Personajlar səhnədə hansısa psixofiziki əməldə bulunurlar, sanki onlar hansısa ayini, ritualı icra edirlər. Kamal Abdullanın personajları onları əhatə edən aləmin simulyativliyini, şərtliyini bilirlər, onların qavrayışında dünyanın mənzərəsi öz müəyyənliyini, məzmunluluğunu itirir, xaos tərəfindən idarə olunan (bu ifadənin özü də kifayət qədər paradoksal təsir bağışlaya bilər) şərti, qeyri-müəyyən, irreal, hətta hərdən dəhşətli bir illüziyaya bənzəyir. Kamal Abdullanın qəhrəmanları, eyni zamanda, həm ən adi – hər gün gördüyümüz, dostluq, yoldaşlıq etdiyimiz, sevdikimiz, nifrət etdiyimiz adamlardır, həm də qeyri-adi, sirlə, sehrlə, gizli, şaman kimi əcaib insanlardır. Elə bu insanların düşükləri situasiyalar da eynən. Formal qatda qəribə heç nə yoxdur. Adi adamlar adi situasiyada ən adi insani həyatlarını yaşayırlar, ən adi insani hisslər keçirir, normal, hətta utilitar problemlərlə uğraşırlar. Amma bir balaca dərinə varıb da, bu adi adamlara, onların düşükləri situasiyalara, problemlərə daha diqqətlə nəzər salanda görürük ki, burada başqa bir qat da var ki, bu qatda nələrin baş verdiyini, kimlərin nələr uğrunda çarpışdığını formal məntiqlə qavramaq qeyri-mümkündür.

Kamal Abdulla çox zaman pyeslərində təsvir etdiyi hadisələrə, gündəmə gətirdiyi problematikaya mistik qrotesk cizgiləri verir. Dramaturqun pyeslərində, bir qayda olaraq, mütləq ideya yoxdur. İdeya gah simulyakor kimi, gah da şərti bir təzahür kimi özünü göstərir. İdeyadan dərinədə isə ideyadan qat-qat dərin, qat-qat informativ, qat-qat təsirli eydos gizlənilir. Bu pyeslərdə eydos ideyanı üstələyir, hərdən

ideyanı təyin edir, hərdən ideyanı gücləndirir. Yəqin, bu səbəbdəndir ki, Kamal Abdullanın pyeslərini oxuduqdan sonra "müəllif bu əsərlə bizə nə demək istəyirdi" tipli primitiv suallar yaranmır – hal yaranır, ovqat yaranır, bu ovqatın içərisində ruhumuz bildiklərini görür... anır... xatırlayır...

Kamal Abdullanın pyesləri bir yox, bir neçə laydan ibarətdir. Üst qatda – formal qatda baş verənlər, sadəcə, dramaturgiyanı yaxşı bilən və teatrı duyan bir yazıçının qələminin məhsulu kimi rəğbətə layıqdır. Bu qatda hər şeyi səlis məntiqlə, analiz yolu ilə anlamaq, hətta tənqid etmək də olar. İkinci qatda – paradiqmatik qatda isə artıq məzmunlu strukturlar, nonsens, simulyakor məzmunu üstələyir, sakral mətləblər profan mətləblərdən qat-qat üstündür. Bu qat artıq Kamal Abdullanın yazıçılıq vərdişləri, dil bilgisi, teatr duyumu, yazı manerası ilə şərtlənir. Bu qatda tanıdığımız, bildiyimiz Kamal Abdulla yoxdur və yaxud məhz bu qatda artıq Kamal Abdulla başlayır. Bu da bir paradoks!!! Məhz bu paradiqmatik qatın necəliyini yalnız və yalnız bir faktor təyin edir: İSTEDAD. Bu istedadın miqyası isə Kamal Abdullanın yaşadığı illərin, oxuduğu kitabların, yazdığı əsərlərin, baxdığı tamaşaların sayı ilə müəyyən olunmur. Kamal Abdullaya məxsus bu istedadın izinə düşüb saysız-hesabsız gizlilərin, sirlərin irizini tapmaq olur. Amma sonucda yenə də əvvəllə qayıdıla üzlaşırsən. Gəlirsən... gəlirsən... axıra çatırsan. Bəs nə baş verir axırdan sonra? Sən demə, hər şey yenidən başlayır, amma yeni biçimdə, yeni görkəmdə, yeni şəkildə. Bu əvvəllə axırın hansı əvvəldir, hansı axırdır, özün də bilmirsən. Bu labirintin içində itib-batmamağın birca yolu var. Aydın olan həqiqəti dərk etmək: Kamal Abdulla konsentrik modeldir və bu modelin mərkəzində SİRR dayanır. Sırrın ətrafında minlərlə halqalar, dairələr durmadan yaranır. Bu halqalarda, dairələrdə Kamal Abdulla istedadı hər dəfə yenidən və hər dəfə yeni formada təzahür edir. Halqaların, dairələrin isə nə başlanğıcı var, nə də sonu...

Ədəbiyyat:

1. Müstəqillik dövrü Azərbaycan teatrı. 2 cildə, II cild. Bakı, "Elm və Təhsil", 2016, 1088 səh. Səh. 811.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975. С. 454.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества (Текст)/М.М.Бахтин. - М.: Наука, 1979.
4. Шеффер Ж.-М. Что такое литературный жанр? С. 185.
5. Тмарченко Н.Д. Теория литературных родов и жанров. Эпика. Тверь, 2001. С. 6.
6. Hassan Ihab. Making sense: the triumph of postmodern discourse//New literary history, vol.18, N 2, 1987, p.445-446.
7. Erickson T. Making Sense of Computer-Mediated Communication (CMC): Conversations as genres, CMC Systems as Genre Ecologies // Proceedings of the 33rd Hawaii International Conferences on System Sciences. - 2000.

Резюме

В статье исследуется творчество Камала Абдуллы, как драматурга. Его творчество рассматривается сквозь призму постмодернистского мышления и особо отмечается, что Камал Абдулла придает черты мистического гротеска проблематике, событиям, описанным во многих своих пьесах.

Ключевые слова: Камал Абдулла, драматургия, постмодернистское мышление в искусстве, пьеса, интертекстуальный, центроотбегная сила.

Summary

In the article there's researched a creative work of Kamal Abdulla as a playwright. Here it is approached from the prism of post-modernistic thought and it is noted that Kamal Abdulla very often puts a grotesque features to the events and problems, described in his plays. As a rule, in his plays there is not an absolute concept. The idea is shown sometimes as a simulacr, and sometimes as a conventional manifestation. But under the idea it is covered deeper, more informative, more efficient Eidos.

Key words: Kamal Abdulla, drama, post-modernistic thought, play, intertextual, centrifugal.